Prilog 11.

Ante Vukasović (1960): *Nastava upoznavanja prirode i upoznavanja društva,* Osijek.

ANTE VUKASOVIĆ

NASTAVA UPOZNAVANJA PRIRODE I UPOZNAVANJA DRUŠTVA

I DRUGI RADOVI SURADNIKA CENTRA NA OBRADI NASTAVNIH CJELINA IZ UPOZNAVANJA PRIRODE I UPOZNAVANJA DRUŠTVA ZA IV. I V. RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

PEDAGOŠKI CENTAR ZAVODA ZA ŠKOLSTVO KOTARA OSIJEK
1960.

RADOVI SURADNIKA PEDAGOŠKOG CENTRA U OSIJEKU

TISAK „ŠTAMPA" GRAFIČKO PODUZEĆE U OSIJEKU

Slovenci i Hrvati brzo su došli pod utjecaj Franačkog carstva i rimske crkve, dok su Srbi, Crnogorci i Makedonci došli pod utjecaj Bizanta i carigradske države. Tako su odmah po dolasku u ove krajeve tuđi interesi počeli razdvajati naše narodne, što je imalo ogroman utjecaj na daljnji razvoj.

U novoj domovini južni Slaveni naučili su bolje obrađivati zemlju. Zatim su naučili da prave plugove, srpove, kose i druge alatke od metala. A razvojem zemljoradnje i stočarstva proizvodilo se sve više. Sve češće pojedina obitelj obrađuje svoj komad zemlje i sabire plodove za sebe. Rodovska zajednica nije više potrebna, ona se raspada. Sve se više ističu plemenski i vojni starješine, oni stvaraju vojne družine, napadaju okolna plemena i pokoravaju ih. Tako stvaraju neku vrstu državica, koje su se zvale župe, a starješine župani ili knezovi. Od njih i njihovih rođaka nastaje plemstvo. Oni prisiljavaju svoje suplemenike da im obrađuju zemlju. Tako seljaci postaju kmetovi. Južni Slaveni ulaze u novo doba u kome plemići ne rade ništa, a imaju velike posjede, koje obrađuju kmetovi. Taj se posjed zove feud, a novo doba zove se feudalno doba.

Novom uređenju odgovara i nova vjera, te su Slaveni svoju vjeru u mnogo bogova zamijenili vjerom u jednog, nevidljivog boga, t. j. primili su kršćanstvo. Prvo su to učinili plemići, a poslije velikog otpora i narod. Crkva je štitila plemiće i u isto vrijeme pripremala pokoravanje našeg naroda tuđinu, na istoku Bizantu, a na zapadu Rimsko-franačkom carstvu. Tako su se sticajem prilika naši narodi našli, već od prvih dana dolaska u ove krajeve, razdvojeni. Tuđinski utjecaj sve više stvara jaz kroz stoljeća. Nesretne 1941. godine taj utjecaj dostiže vrhunac, kada je, po zamisli fašista, trebalo da nestane naših naroda. Ali zahvaljujući svijesti naroda i inicijativi Komunističke partije Jugoslavije, to se nije ostvarilo. Partija je ujedinila sve naše narode i povela ih u bobu za slobodu. Rezultat te borbe je bratstvo i jedinstvo naših naroda te izgradnja boljeg i pravednijeg društvenog uređenja — socijalizma.

LITERATURA:

Historija naroda Jugoslavije, I. dio.

Ivan Kampuš: »Stoljeća govore« (Crtice iz historije naroda Jugoslavije), »Školska knjiga«, Zagreb 1957.

K. Mali — O. Salzer: »Prošlost i sadašnjost II« (za VI. raz. osmogodišnje škole) »Školska knjiga«, Zagreb 1958.

M. Žeželj: »Prošlost u slikama«, Zagreb 1958.

I. Šidak: »Historijska čitanka za hrvatsku povijest I.«, »Školska knjiga«, Zagreb 1952.

K. Jireček: »Istorija Srba«.

St. Stanojević: »Bizantija i Srbi« I.—II. dio, 1903.—1906.

Udaljcov: »Porijeklo Slavena«.

V. Corović: »Historija Bosne« I. dio — 1940.

Miljakan Todorović: »Istorija za IV. raz. osnovne škole«.

Hasan Đikić: »Istorija za IV. raz. osnovne škole sa čitankom«.

»Djeca za djecu«, Zagreb 1958.

Dnevna štampa, putopisi, članci iz Čitanke, međurepubličko dopisivanje.

NAŠOM PANONSKOM RAVNICOM

Obrada ove »teme« trajala je 2 mjeseca i to studeni i prosinac, t. j. obrađena je nakon obrade I. »teme« (Narodi u FNR Jugoslaviji).

Ovu »temu« obrađivali smo 2 mjeseca zato, što je to obrada područja na kome mi živimo, pa je stoga logično da se dulje zadržimo na upoznavanju tog područja.

»Tema« predstavlja jednu cjelinu, koja se sastoji od tri dijela:

I. Život i rad poljoprivrednika Panonske ravnice.

II. Na poljoprivrednom dobru.

III. Borba ljudi za ukroćivanje rijeka i njihovo iskorišćenje.

Da bismo mogli pristupiti obradi ove cjeline, morali smo upoznati djecu sa smještajem Panonske ravnice u FNRJ na zemljopisnoj karti. To je bilo nužno, s obzirom da djeca u III. razredu nisu dovoljno poznavala kartu i snalaženje na njoj, jer u programu za III. razred to nije bilo predviđeno. Već kod obrade I. cjeline za IV. razred nastojali smo, da djecu što bolje upoznamo s kartom i slikom naše zemlje (ravnice i planine).

U tom dijelu smo radili ovako: najprije smo uočili, da je na sjeveru naše zemlje velika ravnica (djeci smo kazali, da se ona prostire i u susjednu Mađarsku i u Rumunjsku). S tim u vezi razgovarali smo, da je to najveća ravnica u našoj zemlji, da je tu nekada bilo dno mora, koje je oteklo rijekama u Crno more. Djecu smo upoznali da je to trajalo dugi niz godina. Poslije oticanja vode tlo je ostalo slano pa je prošlo mnogo vremena, dok je ono postalo plodno. Ujedno smo naglasili da je oticanjem vode uz so ostao i mulj i ostaci morskih biljaka i životinja, koje su s vremenom istrunule, pomiješale se s muljem i pretvorile površinu u plodno tlo.

Djeci smo spomenuli, da još i danas ima dokaza, da je tu nekada bilo more (okamenjene životinje i pijesak — Deliblatska pješčara i Bajsko-Subotička pješčara). Poslije obrade postanka Panonske ravnice prešli smo na podjelu ove ravnice. Naglasili smo, da je ona ispresijecana rijekama i podijeljena na više dijelova: Posavina uz Savu, Podravina uz Dravu, između Dunava i Save Srijem, zatim Banat, Bačka, Baranja i t. d.

Ovo je bilo dovoljno gradiva za uvod u obradu ove cjeline. Na tome smo se zadržali tri sata, što smatramo, da je sasvim dovoljno. (U ovom uvodnom dijelu slušali smo preko magnetofona emisiju »Blatno jezero«).

Iza toga prešli smo na obradu prvog dijela ove cjeline:

I. ŽIVOT I RAD POLJOPRIVREDNIKA PANONSKE RAVNICE

Taj dio obrađivali smo četiri sata, i to tako da smo dva sata radili:

Prirodne uvjete raslinstva (tlo-klima).

U ovom dijelu upoznali smo djecu, da je zemlja u Panonskoj ravnici većinom crnica puna bakterija, koje uzrokuju da je ona sipka i rahla i da nije zbijena kao glina i ilovača. Obrada takve zemlje je lagana. Takvom zemljištu nije ni gnojivo toliko potrebno, ali napredni gospodari upotrebljavaju i stajsko i umjetno gnojivo, pa tako povećavaju plodnost tla.

Kod obrade ovog dijela nismo se dugo zadržali, jer smo u upoznavanju prirode temeljito obradili vrste tla, pa je kod obrade ove građe djeci bilo jasno, što je to crnica i kako nastaje, što je glina ili ilovača.

Zatim smo obradivali klimu. Objasnili smo djeci što je klima i kakva je klima u Panonskoj ravnici. Odlikuje se toplim ljetima, hladnim zimama i oborinama u vrijeme, kad je to usjevima najviše potrebno (kraj proljeća i početak ljeta). U doba sazrijevanja usjeva je suša, dok su zimi usjevi zaštićeni snježnim pokrivačem.

Kod obrade ovih dijelova služili smo se štivom iz Čitanke »Slavonskom ravnicom« i isječcima iz novina: »Prognoza vremena« (skupljanje tih podataka te sređivanje i zaključivanje nakon dužeg vremena). Ovo je sakupljeno još u III. razr., jer je to program zahtijevao, a sačuvano do ove godine, kad nam je vrlo dobro poslužilo. Na kraju smo zaključili, da plodno tlo i povoljna klima omogućuju ljudima Panonske ravnice da se bave zemljoradnjom kao glavnom granom privrede.

Treći sat ove cjeline obradivali smo sredstva za obradu polja uz prikaz njihova razvoja: »Od kamene motike do traktora«.

Tu smo počeli s dječjim iskustvom, naime, iskoristili smo iskustva djece, koja su boravila u selu i iskustva djece koja pohađaju našu školu, a dolaze sa obližnjih poljoprivrednih dobara. To smo potkrijepili slikama i prospektima poljoprivrednih sprava. Djeca su vrlo lijepo pričala o radu i koristi tih modernih sprava. Zatim smo upozorili da se zemlja nije oduvijek tako obrađivala. I tu smo koristili slike, kao i dječju štampu: »Male novine« i priručnik »Prošlost u slikama« od Mirka Žeželja. (Mi smo pošli od poljoprivrednog dobra, dok na selu učitelji mogu poći od seoskog gospodarstva). Osim toga koristili smo i štiva iz Čitanke: »Prva sjetva«, »Prva sjekira« i »Kaješ«. Ova štiva poslužila su nam kao uvod za obradu zemlje u najstarije doba.

Drugi dio ove cjeline obradili smo u osam sati.

II. NA POLJOPRIVREDNOM DOBRU

Budući da je naša škola na periferiji grada te su nam blizu poljoprivredna dobra, izveli smo ekskurziju na poljoprivredno dobro. Pripreme u školi izvršene su tako, da smo djecu podijelili na grupe, koje su imale raznolike zadatke.

1. grupa promatrala je naselje: smještaj, izgled, raspored zgrada i dr.
2. grupa promatrala je oruđa: smještaj, čuvanje i održavanje oruđa.
3. grupa promatrala je gospodarske zgrade, staje i njihovo uređenje.
4. grupa promatrala je spremišta za plodove: silose, hambare, kukuružnjake.
5. grupa promatrala je nastambe radnika i njihov život.

U razredu smo gradivo, t. j. zapažanja i zabilješke djece sredili i objasnili da se današnji način života na poljoprivrednom dobru bitno razlikuje od nekadašnjeg. Tu smo prešli malo i na povijesni dio, t. j. u doba prije Drugog svjetskog rata.

Spomenuli smo, kako je radnik nekada teško živio. Nadnice slabe, velika sloboda vlasnika prema radnicima. Mogao ga je samovoljno izbaciti sa posla. Radnik nije imao pravo da se bilo kome žali. To im se najčešće dešavalo pod stare dane, kad više nisu bili sposobni za teže poslove. Danas je sve drukčije. Radnici imaju određeno radno vrijeme, žive u pristojnim stambenim zgradama, gdje se nađu i radio-aparati, pod starost imaju penziju, a u toku rada socijalnu zaštitu. Za obradu ovog dijela utrošili smo četiri sata.

U ova četiri sata upoznali smo se s poljoprivrednim dobrom, a ostalo nam je da objasnimo cilj postojanja poljoprivrednih dobara. Rekli smo djeci, da su to socijalistička gospodarstva, t. j. veliki dijelovi zemlje, o čijoj se obradi brinu radnici, koji na njemu žive. Na poljoprivrednom dobru uzgajaju se najbolje vrste žitarica, povrća, voća, stoke i peradi. Zemlja se na poljoprivrednim dobrima obrađuje na najsuvremeniji način uz primjenu strojeva, umjetnog gnojiva i sijanja najboljih vrsta sjemena. Poljoprivredna dobra su nosioci akcije za veće prinose i međusobno se takmiče za njihovo ostvarenje. (Članak iz Borbe od 25. XII. 1958. god. »Predane nagrade najboljim u natjecanju za

visoke prinose u poljoprivredi«). Pored toga koristili smo i ostale članke iz dnevne štampe, koji su mogli poslužiti za obradu ove teme. Djecu smo upozorili na slušanje radio-emisija za selo.

Kao najveće poljoprivredno dobro obradili smo »Kombinat Belje« i djeci ukazali na razliku, koja postoji između poljoprivrednog dobra i kombinata. (Kombinat proizvodi sirovine i odmah ih prerađuje). Ujedno je planirana posjeta kombinatu. Kao još jedan oblik socijalističkog gazdinstva spomenuli smo poljoprivredne zadruge, kojima je cilj da pomažu inokosnim seljacima. Njima je glavni zadatak podizanje poljoprivredne prosvjećenosti naših seljaka. One im daju na upotrebu svoje strojeve, najbolje sjeme i umjetno gnojivo, a seljaci njima vraćaju nešto u novcu, a nešto u sjemenu, što je odraženo u vidu kontrahaže i kooperacije sa zadrugom. Uz obradu ovog naprednog gospodarenja, gdje se primjenjuju strojevi, umjetno gnojivo i najbolje vrste sjemena, ukazali smo djeci da su ranije uzgajane slabije vrste žitarica i stoke. Danas su međutim zadruge uzgajivači novih kultura: talijanske pšenice, hibridnog kukuruza i plemenitih vrsta stoke i peradi te nastoje, da te kulture usvoji i uzgaja inokosni seljak. Ujedno smo djeci spomenuli da se uz poljoprivredne zadruge organiziraju i zadružni ogranci, t. j. sekcije mladih zadrugara, a pri školama školske zadruge. Učiteljima na selu korisno će poslužiti kod proučavanja ovog dijela iskustva u radu njihovih školskih zadruga.

Kod obrade ovog dijela korisno nam je poslužio članak iz Čitanke »Ne bi ni osjetio«. Za obradu smo utrošili pet sati.

Slijedeća nastavna jedinica bila je: **Što proizvodimo na poljima Panonske ravnice?** Već ranije smo djecu upoznali, da je u Panonskoj ravnici povoljna klima i plodno tlo, koje uvjetuje rast i razvoj raznovrsnih kultura.

Od biljnih kultura najviše su zastupljene žitarice i to: pšenica, kukuruz, ječam, zob, riža i dr. Kao žitnicu naše domovine spomenuli smo Vojvodinu, najvažniji dio Panonske ravnice, onda Slavoniju i ostale dijelove. U vezi sa proizvodnjom žitarica vrlo je razvijena mlinska industrija, gotovo u svim mjestima, a po veličini ističu se mlinovi u Osijeku, Novom Sadu, Subotici, Zrenjaninu, Beogradu, Somboru i dr. (Sve pokazujemo na karti FNRJ i na ekonomskoj karti, a djeca ucrtavaju označena mjesta u svoje karte).

U Panonoskoj nizini uspijeva i raznovrsno industrijsko bilje, kao šećerna repa, suncokret, hmelj, cikorija, uljena repa, soja, duhan i industrijske tekstilne biljke: lan i konoplja. Centri za preradu šećerne repe nalaze se u Osijeku, Županji, Branjinom Vrhu, Crvenki, Vrbasu, Beogradu i drugim mjestima. Uz ove šećerane često se nalaze i tvornice bonbona i čokolade. Najpoznatije kudjeljare nalaze se u Odžacima, Osijeku, Dardi i drugim mjestima.

Na ovim plodnim poljima dobro uspijevaju krumpir i sve vrste povrća. (Krumpir naročito uspijeva oko Suhopolja, Virovitice, kupus u Fugotu i Čepinu, paprika u Horgošu i t. d.). Na padinama Fruške gore, Daljske planine, Vršačke planine, u Baranji i dr. razvijeno je vinogradarstvo. Na tim područjima se u posljednje vrijeme podižu plantažni vinogradi. Pored vinogradarstva u ovim krajevima razvijeno je i voćarstvo, pa se s tim u vezi razvila industrija za preradu voća i povrća. Najvažniji centri nalaze se u Beogradu — »Prvi Maj«, Subotici — »20 novembar«, Novom Sadu — »Kulpin«, Sidu — »Srem«, Zagrebu — »Jagoda«, Varaždinu — »Kalnik«, Koprivnici — »Podravka« i drugdje.

Ovdje dobro uspijeva krmno bilje, a ima dosta i pašnjaka, pa je s tim u vezi razvijeno stočarstvo. Uzgaja se krupna i sitna stoka. Prije rata gajili smo uglavnom lošije pasmine, dok danas vodimo računa o unapređenju našeg stočarstva (uvoz plemenitih pasmina i njihovo križanje s našim sortama). Statističke podatke ovdje nismo davali, ali smo se njima služili u matematici.

U vezi sa uzgojem stoke razvijena je industrija za preradu mesa i mliječnih proizvoda kao i hladnjače. Najpoznatiji centar za preradu mesa je Meso-kombinat Belje, »Slavonka« Osijek i dr. (Kod obrade prehrambene industrije djeca su sakupljala etikete sa konzervi). Usvajanjem ovog gradiva djeca su sama zaključila da je Panonska ravnic vrlo bogata. To se odražava u životu ljudi, njihovom veselju, svirci, pjesmi, bogatstvu narodnih nošnji i ra-

znolikosti narodnih običaja, kao i u načinu gradenja kuća, njihovom izgledu i uređenju, te gospodarskih zgrada. (Ovdje smo koristili članke iz Čitanke: »Bit će gaće« i »Slavonskom ravnicom«).

Treći dio ove cjeline je:

III. BORBA LJUDI ZA UKROĆIVANJE RIJEKA I NJIHOVO ISKORIŠĆIVANJE

Već smo prije djeci spomenuli, da je Panonska ravnica ispresijecana većim rijekama, pa smo sada spomenuli njihove pritoke i tako se upoznali sa svim rijekama u Panonskoj ravnici. Usput smo istakli plovnost pojedinih rijeka i značaj plovnosti, kao i druge koristi, ali smo naglasili, da nam rijeke često puta mogu nanijeti velike štete. U doba svog visokog vodostaja izazivaju poplave od kojih je naročito ugrožena Vojvodina, jer je ona gotovo idealno ravan kraj, koji se vrlo malo uzdiže iznad riječnih tokova, pa je najveći dio njenog teritorija izložen negativom utjecaju podzemnih i nadzemnih voda. Protiv tih poplava ljudi se bore na različite načine: gradnjom nasipa, isušivanjem vodoplavnih terena i gradnjom kanala. Često puta iza poplava ostaju bare i močvare, koje štete plodnim dijelovima zemljišta, uništavaju usjeve i leglo su raznih bolesti. Danas se nastoji isušivanjem močvara i bara dobiti plodne komplekse zemlje. Tako se neka polja već isušena i pretvorena u plodna. (Lonjsko polje, Crnac-polje i Jelas-polje pretvorena su u plodna polja. Zatim Pančevački rit, koji je toliko plodan, da se za 20 godina ne će morati gnojiti (humus). Neka djeca su gledala film o Pančevačkom ritu, što smo koristili kod obrade.

Nasipi se grade da voda ne poplavljuje naselja i plodno zemljište u vrijeme visokog vodostaja. (Djeca su upozorena da slušaju dnevne izvještaje o vodostaju rijeka. Isto tako smo djecu podsjetili na Beljski nasip, koji štiti sela Podravlje i Tvrđavicu. Koristili smo štivo »Nasip je disao«).

Da bi se spriječile poplave, ljudi prilaze kopanju i gradnji kanala, koje će koristiti za odvođenje suvišne vode i navodnjavanje polja (Vojvodina). Oni koriste i za plovidbu. Kanali se često grade da spajaju dvije ili više rijeka, ili da skraćuju vodeni put. Kod nas ima mnogog kanala. Neki su već izgrađeni: Veliki i Mali kanal u Vojvodini, koji spaja Dunav sa Tisom. Zatim je poznat Begejski kanal u Banatu i Bobotski kanal. U projektu se nalazi izgradnja mnogih kanala. (Kanal od Siska do Zagreba, koji bi imao veliki značaj za onaj dio Panonske ravnice, t. j. isušilo bi se Odransko polje i produljila plovnost rijeke Save do Zagreba).

Kod obrade kanala zadržali smo se najviše na Kanalu Dunav—Tisa—Dunav. Tu smo govorili, kako on predstavlja po svom privrednom značaju i po opsegu radova, koji se imaju izvesti, ne samo jedan od najgrandioznijih objekata, već da će to biti i jedan od najvećih objekata svoje vrste na svijetu. Izgradnjom ovog kanala rješava se melioracija naše žitnice Bačke i Banata. Godine 1957. započeli su zemljani radovi na meliorizaciji Vojvodine, koji bi se izveli u dvije etape, a ukupno bi trajali deset godina. Njegovi zadaci su odvodnjavanje podvodnih i močvarnih terena Vojvodine, t. j. prikupljanje i odvođenje u Dunav t. zv. površinskih i podzemnih voda; navodnjavanje vojvođanskih polja za vrijeme sušnih perioda; primanje suvišnih voda iz Dunava za vrijeme visokih vodostaja i njeno sprovođenje ponovno u Dunav kod Banatske Palanke. Time će se nasipi na obalama Dunava od Bezdana do Banatske Palanke rasteretiti pritiska vodenih masa i spriječiti provaljivanje nasipa na ugroženim mjestima i time izbjeći poplave. Njegov je veliki značaj i u osiguranju vojvođanskoj industriji potrebne količine vode, a ujedno će omogućiti plovidbu velikih plovnih objekata kroz srce Vojvodine, što je od naročitog značaja za povezivanje vodenim putem ovih naših žitorodnih krajeva s industrijskim i rudarskim krajevima. Ujedno će se koristiti visinske razlike vode za dobijanje električne energije u hidrocentralama između Bezdana i Banatske Palanke, Bezdana i Novog Sada, Bezdana i Bečeja. Godišnje će se proizvoditi nešto više od 125.000.000 KWh električne energije, a to je više nego današnja proizvodnja električne energije u cijeloj Vojvodini.

U obradi ovog dijela služili smo se raznim slikama i člancima iz dnevne štampe, kao i radio-emisijom o kanalu Dunav—Tisa—Dunav, koju smo snimili na magnetoonsku vrpcu. Za obradu ovog dijela upotrebili smo deset sati rada. Kod utvrdivanja napomenuli smo djeci, da se i drugdje u svijetu ljudi bore s vodom, da je ukroćuju i koriste kao i mi. Na primjer Misisipi i Nil.

OSVRT NA TEMU

U obradi ove teme nismo imali nekih naročitih poteškoća. Djeca su prilično lako usvajala gradivo i to naročito one dijelove za koje smo imali potrebna nastavna sredstva ili kod obrade onih nastavnih jedinica, gdje smo se mogli koristiti dječjim iskustvom. Djeca su najteže usvojila gradivo u zadrugama. Vremenski period, koji je bio određen za obradu ove cjeline bio je sasvim dovoljan. Ova cjelina bila je vrlo pogodna za razvijanje dječje aktivnosti, te je ona došla do punog izražaja u grupnom radu.

Metode rada: razgovor, ekskurzija, rad s naučnim i popularnim člancima, demonstracija.

Oblici rada: frontalni i grupni.

Sredstva: filmovi »Gazda Marko« i »Između grada i močvare«, razglednice, crteži, zidne slike, zemljopisna karta FNRJ, ekonomska karta FNRJ i karta svijeta, slušanje radio-emisija: Dunav—Tisa—Dunav, Blatno Jezero.

Dopunski radovi: sakupljanje i sredivanje materijala, modeliranje slavonskih kućica.

LITERATURA:

A. Melik: »Jugoslavija« (udžbenik), »Školska knjiga«, Zagreb 1952.
Petrović: »Geografija svijeta« II. dio, »Seljačka sloga«, Zagreb 1953.
M. Žeželj: »Prošlost u slikama«, Zagreb 1958.
»Upoznavanje prirode i društva« (priručnik za učitelje), Zagreb 1954.
S. Colić: »Rijeke jezera i kanali«, Beograd 1948.
Časopis: »Geografski horizont« broj 1 i 2/1958.
Časopis: »Mladi zadrugar«
»Dječja štampa« broj 128 i 129.
Članci iz Čitanke
Dnevna štampa: »Borba«, »Vjesnik« i »Glas Slavonije

SADRŽAJ

	Str.
Predgovor	5
Nastava upoznavanja prirode i upoznavanja društva	9
Tlo na kome živimo	30
Zrak, voda i vremenske promjene	34
Na tlu se razvija život	46
Čovjek kao dio prirode	53
Čovjek upoznaje sile i bogatstva prirode i koristi se njome	56
Čovjek mijenja biljni i životinjski svijet i koristi se njime	72
Biljke i životinje kao osnova prehrane	86
Narodi u FNR Jugoslaviji	92
Našom Panonskom ravnicom	97
U našim planinskim predjelima	102
Uzduž Jadranskog mora	108
Život i rad u rudarskim područjima	124
Suvremena poljoprivreda	129
Suvremena industrija — Tvornice radnicima	140
Život suvremena čovjeka	146
Razmjena dobara — trgovina	153
Promet u službi čovjeka	157
Kulturna dobra	160
FNRJ — slobodna zemlja socijalizma	170